

MARIA KORYBUT-MARCINIAK

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Wydział Humanistyczny, Instytut Historii

 <https://orcid.org/0000-0001-8196-5119>

DZIAŁALNOŚĆ WYDZIAŁU RATOWANIA CHORYCH WILEŃSKIEGO TOWARZYSTWA DOBROCZYNNOŚCI W PIERWSZYCH DEKADACH XIX W.

Stan opieki medycznej na ziemiach litewsko-białoruskich po rozbiorach najtrafniej przedstawia lekarz i antropolog – Julian Talko-Hryniewicz (1850–1936), który konstatował: „stan medycyny [...] był na Litwie i Rusi opłakany. Leczyły stare baby, leczyli znachorzy wiejscy, leczyli ziołami, dekoktami, zamawianiami i czarodziejskimi praktykami”¹. Powołanie Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego w 1804 r. dało szansę na podniesienie poziomu opieki nad chorymi – kadra akademicka oraz grupa wykształconych lekarzy-praktyków, absolwentów Wydziału Medycznego, poczęła powoli wprowadzać nowoczesne metody leczenia, zgodne ze stanem ówczesnej wiedzy². Lekarze medycyny docierali przede wszystkim do domów arystokracji i ziemiaństwa. Ludność uboga była pozbawiona fachowych porad medycznych, dlatego jeszcze w drugiej połowie XIX stulecia głośne były takie sławy znachorskie jak pastuch Michałko Wiszniewski, czy ukraiński chłop – Potapenko³.

¹ J. Talko-Hryniewicz, *O dawnych lekarzach wileńskich*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1926, t. 6, s. 59.

² Ogromną rolę odegrało powołane w 1805 r. Cesarskie Towarzystwo Lekarskie, które postawiło sobie za cel doskonalenie sztuki medycznej (medycyny, chirurgii, nauki aptekarskiej) poprzez aktywizację naukową członków. Zajmowało się zarówno badaniem stanu zdrowotnego mieszkańców Wilna, jak również dbało o poprawę warunków sanitarnych miasta, popularyzowało wiedzę higieniczną poprzez pracę oświatową i wydawniczą. *Vide*: H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005, s. 52–104.

³ *Ibidem*.

Filantropi schyłku XVIII i początku XIX w. dostrzegali ścisłą korelację pomiędzy stanem zdrowia a pauperyzmem. Choroba i kalectwo były najczęstszymi przyczynami popadania w niedostatek. W XIX w. uważano, że sama choroba jest rodzajem ubóstwa, ponieważ zabiera człowiekowi narzędzie zarobku. Niedomaganie fizyczne często występowało w połączeniu z ubóstwem. Nędza mogła wynikać z choroby (jeżeli uniemożliwiała pracę), ale też choroba mogła być wynikiem nędzy (uboga dieta, złe warunki sanitarne, brak fachowej pomocy lekarskiej)⁴. Postulat zapobiegania ubóstwu XIX-wieczni filantropi zaczęli wiązać z koniecznością roztoczenia doraźnej i profilaktycznej opieki zdrowotnej nad ubogimi. Pomoc oferowana przez państwowe organy, czuwające nad szpitalami była kroplą w morzu potrzeb. Dlatego też powstające na ziemiach polskich w pierwszych dekadach XIX w. świeckie organizacje filantropijne za jeden z pierwszorzędných celów stawiały sobie poprawę warunków zdrowia grup spauperyzowanych. W łonie Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności założonego w 1814 r. powołano Wydział Leczenia w Chorobach, Szczepienia Ospy Ochronnej i Dawania Pomocy w Połogach, który w 1820 r. przekształcono w Wydział Lekarski⁵. Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności (założone w 1815 r.) kierowało ubogich chorych do zorganizowanego ambulatorium, gdzie lekarze udzielali bezpłatnych porad⁶. Powołane w 1826 r. Towarzystwo Dobroczynności w Kielcach wyznaczyło sobie za cel utrzymanie Szpitala Instytutowego, którym zarządzało⁷.

Objęcie opieką medyczną ubogich, należało do pierwszorzędných zadań Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności [dalej WTD], pierwszego na ziemiach polskich świeckiego towarzystwa o charakterze filantropijnym, powołanego w 1807 r., z którego doświadczeń i form organizacyjnych czerpały następnie instytucje dobroczynne w innych miastach⁸. Wileńscy filantropi wykazali duże zaangażowanie w organizację pomocy medycznej warstwom spauperyzowanym, o czym świadczy samo zorganizowanie towarzystwa. W strukturze WTD wyodrębniono osobną komórkę – Wydział III zwany również Wydziałem Ratowania Chorych, której celem była poprawa kondycji

⁴ Vide: B. Urbanek, *Pojęcie miłosierdzia w opiece nad chorym do XIX wieku*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 1999, t. 6, z. 1, s. 61–74.

⁵ Vide: E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999, s. 15–17.

⁶ Vide: Cz. Kępski, *Lubelskie Towarzystwa Dobroczynności*, Lublin 1990.

⁷ Idem, *Towarzystwa Dobroczynności w Królestwie Polskim (1815–1914)*, Lublin 1993, s. 127–130.

⁸ Vide szerzej: M. Korybut-Marciniak, *Dobroczynne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn 2012; eadem, *Vilniaus Labdarybės Draugija XIX a. pirmojoje pusėje*, Olsztyn 2011.

zdrowotnej najuboższych. Organizatorem i pierwszym prezesem Wydziału III był doktor Józef Frank, lekarz i profesor Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego⁹.

Początki formowania Wydziału III Towarzystwa ściśle związane są z działalnością wspomnianego dra Franka, który po przybyciu z Wiednia do Wilna zainicjował pozyskiwanie środków materialnych na leczenie ubogich w formie koncertów charytatywnych. Jego małżonka – Krystyna Frank z d. Gerhardi była europejskiej klasy sopranistką, uczennicą Józefa Haydna, co przyciągało elitarną publiczność na jej koncerty. Pierwszy projekt wydziału wyszedł spod pióra Franka 27 lutego 1805 r. Przewidywał powołanie odrębnego towarzystwa, którego głównym zadaniem miała być poprawa warunków zdrowotnych ubogich w Wilnie. Otwarcie „Kliniki ambulatoryjnej”, która następnie została włączona do struktury WTD miała miejsce rok później – 15 kwietnia 1806 r. Za zgodą Franka „Klinika ambulatoryjna” została wcielona do WTD jako Wydział III przy zachowaniu niezależności finansowej. Biskup Jan Nepomucen Kossakowski, założyciel i pierwszy prezes towarzystwa, wyraził zgodę na osobny budżet Wydziału, którego zyski miały pochodzić z koncertów i inscenizacji organizowanych przez Franka¹⁰.

Ustawy WTD z 1808 r. do najważniejszych zadań Wydziału III zaliczały pomoc ubogim chorym, osobom nie mającym możliwości kupna leków i opłacenia lekarza, kobietom w trudnej sytuacji finansowej w czasie skomplikowanych porodów, chorym dzieciom z ubogich rodzin. W ustawie przewidywano również szczepienia ochronne przeciwko ospie¹¹. Opiekę medyczną roztaczano jedynie nad tymi ubogimi, którzy otrzymali pozytywne zaświadczenia od opiekunów parafialnych. Wydział Ratowania Chorych dzielił się początkowo na dwa podwydziały: medyczny i chirurgiczny. Po 1812 r. stanowił już jednolitą komórkę.

⁹ Eadem, *Dobroczynne Wilno...*, s. 93–106.

¹⁰ Najgłośniejszym jego koncertem było przygotowane przy udziale kilkudziesięciu śpiewaków i ponad 100-osobowej orkiestry wykonanie oratorium Haydna *Stworzenie świata*, które odbyło się w ratuszu wileńskim w 1809 r. Zebrano na nim około 3 tys. rubli, ale nie wszystkim musiał przypaść do gustu ambitny repertuar w wykonaniu amatorów, o czym świadczył krążący po Wilnie humorystyczny wierszyk: „*W Stworzeniu świata opak poszły rzeczy. Doktor Haydna skaleczył, Haydnem nędzę leczy*”; *vide: ibidem*, s. 205–206.

¹¹ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne (dalej: LPAH), F. 1472/1/1, *Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności, Ustawy Towarzystwa Dobroczynności*, k. 6.

Tabela 1. Zarząd i członkowie Wydziału Ratowania Chorych (Wydziału III) Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności w latach 1807–1823

ROK	PREZES	ZASTĘPCA	PRZEWODNICZĄCY PODWYDZIAŁU MEDYCZNEGO/ ZASTĘPCA	PRZEWODNICZĄCY PODWYDZIAŁU CHIRURGICZNEGO/ ZASTĘPCA	CZŁONKOWIE
1807/ 1808	Józef Frank		Józef Frank/ Sebastian Błaszczykiewicz	Ferdynand Niszkowski/Jan Szlegel	Collignon, Jerzy Rejkowski, Klinkiewicz, Kowalski, Andrzej Seyffert
1810	Józef Frank		Józef Frank/ Sebastian Błaszczykiewicz	Ferdynand Niszkowski/Jan Szlegel	Józef Jaworski, Ambroży Buczyński, Onufry Niechwiedowicz, Józef Kurzątkowski, Jan Lodyński
1811	Józef Frank		Józef Frank/ Sebastian Błaszczykiewicz	Ferdynand Niszkowski/Mateusz Barankiewicz	Adam Bielkiewicz, Stanisław Drzewiński, Wincenty Hereberski, Wincenty Wolniewicz, Józef Sankowski
1812	Józef Frank	Wincenty Herberski	-	-	-
1818	Józef Frank	Jakub Szymkiewicz	-	-	-
1819	Józef Frank	Jan Rychter	-	-	-
1820	Józef Frank	Jan Rychter	-	-	-
1821	Józef Frank	Maciej Barankiewicz	-	-	-
1822	Maciej Barankiewicz	Jerzy Gutt	-	-	-
1823	Maciej Barankiewicz	Jerzy Gutt	-	-	-

Źródło: *Kalendarzyk Polityczny na Rok [...] dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego [z lat 1810–1823], Wilno 1810–1823.*

Członkami Wydziału III byli doktorzy medycyny, chirurdzy i aptekarze wileńscy. Warto przyjrzeć się im nieco bliżej. Pracowali oni na rzecz towarzystwa nieodpłatnie, poświęcali wiele czasu na kuracje najuboższych, często byli wybitnymi przedstawicielami konkretnej specjalizacji. Niektórzy z pełnym przekonaniem realizowali w praktyce ideę filantropii, szukali rozwiązań na poprawę bytu ubogich, angażowali się w śmiałe projekty. Byli również tacy, dla których obecność w Towarzystwie była formą zadośćuczynienia wymogom towarzyskim i „modzie na dobroczynność”. Wśród najaktywniejszych lekarzy należy wymienić wspomnianego już Józefa Franka (1774–1842), absolwenta medycyny w Getyndze i Pawii, dyrektora szpitala miejskiego w Wiedniu. Frank po przybyciu w 1803 r. do Wilna wraz z ojcem Janem Piotrem Frankiem, europejskiej sławy lekarzem, objął katedrę patologii, a następnie katedrę terapii szczegółowej oraz kierownictwo kliniki terapeutycznej na Uniwersytecie Wileńskim. Jego działalność społeczna, organizacyjna, edukacyjna w pierwszych dwóch dekadach XIX w. jest nieoceniona. Inicjował na wileńskim gruncie wiele towarzystw, energicznie wprowadzał zmiany w organizacji szpitali, więziennictwa, domów zarobkowych, finansowania nauki studentów, aptek, a także teatru¹².

Do wyróżniających się członków Wydziału zaliczał się Jakub Szymkiewicz (1775–1818), założyciel i pierwszy prezes Towarzystwa Szubrawców¹³, wydawca „Wiadomości Brukowych”, pionier nowoczesnej chirurgii kostnej, autor licznych podręczników i dzieł popularno-naukowych, m.in. podręcznika do pediatrii¹⁴. Szymkiewicz był jednym z pierwszych propagatorów ruchu antyalkoholowego na ziemiach zabranych¹⁵. Jego obecność w gronie „lekarzy dobroczynności” podyktowana była szczerą chęcią niesienia pomocy spauperyzowanej części społeczeństwa, co potwierdza zapis testamentowy, w którym większość swojego majątku przeznaczył na utrzymanie i oświatę ubogich¹⁶.

Nie wszystkim członkom Wydziału III przyświecała myśl o poprawie sytuacji zdrowotnej spauperyzowanych warstw społecznych. Wincenty Herberski (1783–1826), który doktorat z medycyny uzyskał w 1812 r., był jednym

¹² J. Frank, *Pamiętniki*, t. 1–2, tłum. W. Zahorski, Wilno 1921; A.F. Adamowicz, *Józef Frank*, Wilno 1843; Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie im. Wróblewskich (dalej: BLANW), F. 270-1320, *Wspomnienie o Panu Doktorze Józefie Franku*; A. Wrzosek, *Frank Józef*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968–1969, s. 85–87.

¹³ Vide szerzej: G. Nieć, *Jakub Szymkiewicz „Szlachcic na łopacie”, satyryczny reporter „Wiadomości Brukowych”*, Kraków 2006; Z. Skwarczyński, *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*, Łódź 1961; J. Bieliński, *Szubrawcy w Wilnie (1817–1822). Zarys historyczny*, Wilno 1910.

¹⁴ J. Szymkiewicz, *Nauka o chorobach dzieci*, Wilno 1810.

¹⁵ Idem, *Dzieło o pijaństwie*, Wilno 1818.

¹⁶ LPAH, 1135/4/40, *Testament Jakuba Szymkiewicza (1818)*, k. 1–9.

z ulubieńców Józefa Franka i to za jego sprawą udało mu się uzyskać zatrudnienie na Uniwersytecie Wileńskim (został adiunktem po śmierci Sebastiana Błaszczykiewicza). Prawdopodobnie nie interesował się pracą na rzecz ubogich, a jego obecność w WTD była podyktowana chęcią pozyskania sobie przychylności Franka. Dzięki niemu wyjechał na studia okulistyczne do Wiednia, a następnie otrzymał stypendium do Paryża (za granicą przebywał prawie 6 lat)¹⁷. Po powrocie do Wilna zajął miejsce swojego promotora w klinice chorób wewnętrznych. Jako jeden z pierwszych medyków stosował nową metodę diagnostyczną – auskultacji, czyli osłuchiwanie (z podróży naukowej przywiózł do Wilna pierwszy stetoskop). Był cenionym praktykiem – zyskał uznanie mieszkańców Wilna przede wszystkim jako okulista, choć wiele zarzucono mu jako teoretykowi i nauczycielowi akademickiemu. Praktyka lekarska przynosiła mu spore fundusze, wobec których, jak wspomina Józef Bieliński, „nie był obojętny”¹⁸. Starał się jednak kreować na filantropa – w 1824 r. na publicznym posiedzeniu odczytał rozprawę o zakładach dobroczynnych¹⁹.

Adam Bielkiewicz (1797–1840) był jednym z najlepszych uczniów profesora Jana Andrzeja Lobenweina. W 1821 r. ukończył studia medyczne na Uniwersytecie Wileńskim i otrzymał stopień medyko-chirurga. Pracę w domu dobroczynności podjął jeszcze w trakcie studiów medycznych. Po studiach w Wilnie został wysłany do Petersburga i Moskwy w celu zgłębiania wiedzy na temat fizjologii anatomicznej i przygotowywania preparatów anatomicznych. Po powrocie z Rosji w 1824 r. został mianowany prorektorem, a w roku następnym adiunktem w katedrze anatomii. W roku 1827 został profesorem nadzwyczajnym i funkcję tę pełnił do zamknięcia uniwersytetu. Następnie otrzymał zatrudnienie w Akademii Medyko-Chirurgicznej i tu zdobył tytuł profesora zwyczajnego anatomii. Największą jego zasługą było wyposażenie w preparaty anatomiczne gabinetu uniwersyteckiego (następnie Akademii Medyko-Chirurgicznej) i ich usystematyzowanie. Prowadził też szeroką praktykę jako chirurg i akuszer. Świadczył swoje usługi medyczne ubogim w infirmerii WTD²⁰.

Karol Kaczkowski (1797–1867) był znany przede wszystkim jako naczelny lekarz armii polskiej w powstaniu listopadowym i organizator

¹⁷ J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński 1579–1831*, t. 3, Kraków 1899–1900, s. 192–195; J. Śmigiełski, *Wincenty Herberski, kierownik Kliniki Lekarskiej w dawnym Uniwersytecie Wileńskim w latach 1823–1826*, „Archiwum Historii Medycyny” 1960, t. 23, s. 423–425; W. Stembrowicz, *Postęp w badaniu fizykalnym chorego w XIX stuleciu na ziemiach polskich*, „Medycyna Nowożytna” 1995, nr 5/1, s. 143.

¹⁸ J. Bieliński, *Uniwersytet...*, t. 3, s. 195.

¹⁹ „Kurier Litewski” 1824, nr 3 (19 września).

²⁰ J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej wileńskiej*, Warszawa 1889, s. 545–547.

służby sanitarnej działającej na polu bitwy. W czasie studiów medycznych na Uniwersytecie Wileńskim (na tzw. koszt skarbowy) angażował się w pomoc ubogim, o czym świadczą jego liczne sprawozdania z działalności III Wydziału, a także specjalne podziękowania, które otrzymywał. Kaczkowski na posiedzeniu administracyjnym WTD w dniu 7 lipca 1820 r. został wyróżniony przez kierownictwo WTD, otrzymując „świadectwo wdzięczności towarzystwa” za dwuletnie poświęcenie się pomocy ubogim chorym, profesjonalizm udzielanych porad i przeprowadzanych zabiegów²¹. Działalność filantropijną rozwinął w Krzemieńcu, gdzie został profesorem higieny. W 1830 r. otrzymał stanowisko profesora medycyny praktycznej na Uniwersytecie Warszawskim. „Kurier Litewski” donosił, że: „[...] Dom jego, na wiele tygodni przed wyjazdem obiegali ubodzy i chorzy, przywykli od dawna znajdować skuteczny ratunek i pomoc tak chętną”²². Był zaangażowany w pomoc ubogim przez całe życie. W pozostawionych pamiętnikach dał wyraz swojej wrażliwości wobec nędzy ludzkiej, której starał się zaradzić i wobec której nigdy nie przechodził obojętnie²³.

Jednym z aktywniejszych członków WTD był Jan Fryderyk Wolfgang (1775–1859), profesor farmacji i farmakologii oraz botaniki na Uniwersytecie Wileńskim. Pomimo że nie należał do kierownictwa Wydziału Ratowania Chorych, brał udział we wszystkich filantropijnych przedsięwzięciach w Wilnie. Sam pochodził z ubogiej rodziny i tylko dzięki życzliwości ludzi i ogromnej pracowitości, przebył drogę od chłopca pomagającego w aptece do profesury zwyczajnej²⁴. Dzięki funduszowi Jana Berneta mógł podjąć studia w Szkole Głównej, którą ukończył w 1801 r. uzyskując stopień magistra farmacji. Następnie pracował przez trzy lata w aptece w Szczuczynie. W 1804 r. został wezwany do Wilna w celu objęcia kierownictwa nad dużą wileńską apteką Wagnerów, następnie objął zarząd nad apteką uniwersytecką. Z polecenia Adama Jerzego Czartoryskiego zaczął wykładać farmację na Uniwersytecie Wileńskim, pomimo że nie było jeszcze katedry farmacji. Kiedy ją utworzono (w 1810 r.) Wolfgang został mianowany profesorem nadzwyczajnym farmacji i farmakologii i na tym stanowisku pracował do 1831 r.²⁵ Był on działaczem społecznym znającym problem ubóstwa z autopsji. Aktywnie wpierał ubogich jako członek loży masońskiej „Gorliwy Litwin Reformowany”. Oprócz tego był

²¹ „Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej” (dalej: DDKIZ) 1820, s. 386.

²² „Kurier Litewski” 1830, nr 13 (29 stycznia).

²³ K. Kaczkowski, *Wspomnienie z papierów pozostałych po ś.p. Karolu Kaczkowskim generała sztab-lekarzu wojsk polskich*, Lwów 1876.

²⁴ *Pamiętnik życia ks. Stanisława Jundziłła*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 1914, t. 13, s. 138.

²⁵ BLANW, F9-1369-138, k. 11–14; J. Bieliński, *Stan nauk lekarskich...*, s. 276–278; idem, *Uniwersytet Wileński...*, t. 3, s. 358–360.

jednym z założycieli Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego²⁶ i Towarzystwa Wspierania Niedostatnich Uczniów Uniwersyteckich. Już jako wolnomularz propagował nowatorskie projekty dotyczące taniej kuchni. Dzięki jego zaangażowaniu dom towarzystwa dobroczynności otrzymał kociołek Papina do przyrządzania tanich posiłków²⁷.

Większość ubogich wymagała opieki lekarskiej. Wydział III oprócz pomocy medycznej udzielanej w domach ubogich, którzy otrzymali pozytywne zaświadczenia od opiekunów parafialnych, zajmował się też chorymi w domu towarzystwa. Dla ubogich obłożnie chorych i wymagających zabiegów chirurgicznych zorganizowano infirmerię, salę dla chorych, w której pacjenci pozostawali pod stałą kontrolą wileńskich medyków. W źródłach znajdujemy o niej informacje szczątkowe. Ślady jej funkcjonowania odnajdujemy w rachunkach rocznych WTD, w których figurują wydatki na jej utrzymanie. Dla chorych umieszczonych w dwóch salach (osobno kobiety i mężczyźni) zamawiano, oprócz leków, pijawki, miód, wino, cukier, oliwę, migdały itd. Sala dla chorych była dobrze wyposażona: „łóżka chorych mają należyte pościelanie i inne sprzęty, ochędóstwo starannie utrzymywane”²⁸. Opiekę nad chorymi sprawowały początkowo siostry mariawitki, a następnie siostry miłosierdzia. Każda sala kobieca i męska liczyła po 15 łóżek. Chorymi opiekowali się w większości lekarze młodzi, którzy pracowali w domu towarzystwa dobroczynności w celu zdobycia praktyki (Adam Bielkiewicz, Karol Kaczkowski oraz nieznanymi z imienia: Kulesza, Sokołowski, Arcimowicz, Świdorski, Kuczewski, Lebel, Sawicz). W 1818 r. z infirmerii skorzystało 419 ubogich (45 osób zmarło). W kolejnym roku lekarze WTD przyjęli 360 osób (zmarły 22 osoby). Duża śmiertelność wynikała przede wszystkim ze znacznego procentu ubogich chorych na gruźlicę²⁹. W kolejnych latach liczba pacjentów rosła – w 1820 r. hospitalizowano 569 osób. Oprócz opieki w domu WTD w roku 1820 pomoc medyczną otrzymało w domach 1482 ubogich. Żeby określić skalę pomocy, jaką oferował III Wydział, należy dokonać porównania powyższych danych ze statystykami wileńskich szpitali. Największy wileński szpital generalny w latach 1808–1812 utrzymywał jednorazowo około 250–300 pacjentów, szpital Sawicz miał średnio 200 pacjen-

²⁶ Vide szerzej: W. Zahorski, *Zarys dziejów Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie (1805–1897)*, Warszawa 1898.

²⁷ Kociołek Papina to kocioł do gotowania potraw pod ciśnieniem, który umożliwiał przygotowywanie tanich zup z bydłych kości, przetwarzanych dzięki obróbce termicznej w galarete.

²⁸ *Zdanie Sprawy Trzeciego Wydziału Towarzystwa Wileńskiego Dobroczynności z roku 1818 i 1819* [...], „DDKIZ” 1820, s. 127–128.

²⁹ Obok gruźlicy duża śmiertelność była także następstwem zapalenia płuc; *ibidem*, s. 128.

tów, natomiast szpital bonifratrów posiadał 40 miejsc dla chorych³⁰. Na tym tle infirmeria WTD stanowiła niewielki szpitalik. Natomiast pomoc medyczna udzielana w domach stawiała Wydział III w czołówce wileńskich instytucji opiekujących się chorymi. Jeśli chodzi o jakość usług medycznych oferowanym pacjentom, warunki w infirmerii wypadały zdecydowanie lepiej w porównaniu do pozostałych placówek. W wileńskich szpitalach nadzór nad pacjentami sprawował zazwyczaj jeden lekarz, który wizytował zakład raz w tygodniu. Największy – szpital Generalny był obsługiwany przez lekarza i trzech chirurgów. Opiekę nad chorymi roztaczały zakony i zgromadzenia zakonne żeńskie³¹. W infirmerii WTD pacjenci pozostawali pod stałym nadzorem lekarzy.

Lekarze wydziału Ratowania Chorych byli otwarci na prowadzenie nowoczesnych kuracji. Nowością w sposobie leczenia ubogich było wprowadzenie do domu towarzystwa „wanien siarczanych”. Wodolecznictwo, niezwykle popularne w XIX w., za sprawą lekarzy wileńskich zaczęto stosować także w terapiach ubogich. Lecznicze kąpiele zostały wprowadzone w WTD w 1820 r. Częściowo zostały sfinansowane przez Annę Gorecką³², która „na własnej skórze” doświadczyła ich skuteczności. Model wanien siarczanych został sprowadzony z zagranicy przez lekarza Macieja Szulca, który zainstalował je w domu towarzystwa. Opieka nad wannami i kuracjami wodnymi pensjonariuszy domu należała do Macieja Barankiewicza. Ten ostatni, na posiedzeniu WTD w styczniu 1820 r. przedstawił rozprawę na temat korzyści płynących z terapii kąpielowych, podając liczne przykłady wyleczeń, jakie obserwował u ubogich. Kuracje wodne były stosowane przede wszystkim na reumatyzm, świady i wysypki skórne, w przewlekłych nerwobólach (głównie kończyn). Barankiewicz odnotowywał również sukcesy przy leczeniu niedowładów. Lekarz zalecał wszystkim kąpiele profilaktyczne³³.

Członkowie Wydziału wykazali się otwartością i zrozumieniem dla zapoczątkowanych w Europie szczepień ochronnych przeciwko ospie przy

³⁰ M. Korybut-Marciniak, *Stan zdrowotny mieszkańców Wilna w początkach XIX wieku*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2012, nr 12, s. 15–26.

³¹ *Vide szerzej: eadem, Działalność dobroczynna zakonów i zgromadzeń zakonnych w Wilnie w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX wieku*, „Echa Przeszłości” 2010, t. 11, s. 131–150.

³² Anna Gorecka z Reuttów zmarła w 1829 r. Była znana z prowadzonego na wzór staropolski domu. U niej bywała młodzież uniwersytecka, ona też, co było wyjątkowe, nie dopuszczała do porozumiewania się w jej salonie w innym języku, jak wyłącznie w polskim. Pod koniec życia cierpiała na niedowład nóg. Stanisław Morawski wspomina ją jako z górą 60-letnią damę, którą wożono na „krześle mechanicznym”; *vide: S. Morawski. Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1818–1825*, Warszawa 1959, s. 68–72.

³³ *O wannach siarczanych, czyli kąpielach fumigacyjnych [...]*, „DDKIZ” 1820, k. 130–131.

zastosowaniu materiału pochodzącego od zarażonego ospą bydła (tzw. wakcyny)³⁴. Nowym sposobem ochrony przed tą śmiertelną chorobą interesował się Józef Frank, który prowadził korespondencję z Edwardem Jennerem, zaś w 1804 r. odbył podróż do Wielkiej Brytanii, w czasie której zapoznał się z wynikami badań i doświadczeń podczas stosowania szczepień ochronnych „krowianką”³⁵.

W dniu 17 maja 1808 r., z inicjatywy Franka w ramach III Wydziału WTD został otwarty Instytut Wakcynacji³⁶. Prekursorzy szczepień spotkali się z dużym sceptycyzmem i licznymi obawami mieszkańców Wilna wobec rozpowszechnianej metody ochrony przed ospą. Nagminne były przesady i obawy, że po zastosowaniu szczepienia następuje pokrycie skóry człowieka sierścią, bądź dochodzi do zaniku mowy na rzecz ryku bydłęcego. Szczepienia tzw. krowianką stały się tematem dyskusji na forum Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego. W celu obalania przesądów prof. Jan Lobenwein wygłosił na posiedzeniu towarzystwa referat pt. *O przesądach panujących względem zaszczepienia wakcyny*³⁷.

Powołany przy WTD Instytut Wakcynacji stał się komórką Wydziału III WTD. Zgodnie z założeniami członków Instytutu Wakcynacji, wszystkie dzieci, a także chętne osoby dorosłe miały być poddane nieodpłatnemu szczepieniu. Wakcynacja miała charakter dobrowolny. Rozpowszechnianie szczepionki miało odbywać się za pośrednictwem lekarzy, zgłaszających gotowość do przeprowadzenia szczepień³⁸. Na czele Instytutu stał prezes Wydziału III, zaś za sprawne przeprowadzenie wakcynacji odpowiedzialny był koordynator tzw. szef³⁹, któremu podlegał adiunkt⁴⁰ i czterech studentów medycyny będących na utrzymaniu skarbu państwa⁴¹. W latach 1808–1812 stanowi-

³⁴ Szczepień ochronnych dokonywano w Europie od lat trzydziestych XVIII wieku metodą wariolizacji, czyli wszczepiania zdrowym osobom materiału pochodzącego od chorego. Wszczepiana ospa miała zazwyczaj lżejszy przebieg i uodparniała zaszczepionych, jednak niejednokrotnie kończyła się śmiercią; *vide*: W. Szumowski, *Historia medycyny*, Warszawa 1961, s. 297.

³⁵ I. Strzemiński, *Stan sanitarny Wilna w pierwszym dwudziestopięcioleciu XIX-go wieku*, [w:] *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, t. 2, Warszawa 1898, s. 205.

³⁶ Szczepienia przeciwko ospie „naturalnej” Józef Frank zamierzał stosować od chwili swojego przybycia do Wilna. Zorganizowanie akcji szczepienia wymagało odpowiednich przygotowań. Wybór daty otwarcia instytutu nie był przypadkowy. Była to rocznica urodzin wynalazcy wakcyny – Edwarda Jennera; *vide*: J. Frank, *Pamiętniki...*, t. 2, s. 15–16.

³⁷ H. Ilgiewicz, *op. cit.*, s. 68.

³⁸ BLANW, L-19/1659, *Organizacja Instytutu Wakcynacji*, [b.m. i d.], s. 3–5.

³⁹ W 1808 r. funkcje tę pełnił dr medycyny Herz Heiman, jeden z współzałożycieli Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego.

⁴⁰ Pierwszym adiunktem był chirurg Aleksander Bigulski.

⁴¹ *Organizacja Instytutu Wakcynacji...*, s. 5.

sko koordynatora Instytutu Wakcynacji piastował doktor medycyny Herz Heiman. W 1812 r. szefem instytutu został Franciszek Viccini⁴². Ci dwaj lekarze położyli największe zasługi w rozpowszechnianiu szczepionek.

Trudno dokładnie określić liczby zaszczepionych w instytucie osób. Wiadomo, że w 1818 r. szczepieniu poddano 1024 dzieci z Wilna i okolic, w 1819 r. 923 dzieci⁴³. Sprawozdanie z 1820 r. informuje, że zaszczepiono 884 dzieci z Wilna, powiatu grodzieńskiego i wołkowyskiego⁴⁴. Średnio w ciągu roku dokonywano około 1000 szczepień. Dla porównania w Londynie i okolicach w 1819 r. zaszczepiono 8957 osób⁴⁵. Porównując wielkość miast, trzeba przyznać, że wykonanie tysiąca szczepień było nie lada wyczynem.

Obok bezpośredniego zaangażowania się w pracę na rzecz III Wydziału, wielu lekarzy „dobroczynności” prowadziło działalność publicystyczną, która miała na celu przełamanie schematów w myśleniu o medycynie, obalenie mitów dotyczących schorzeń, wdrażanie higienicznego trybu życia oraz upowszechnienie profilaktyki w dbałości o zdrowie. Na łamach „Dziejów Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej” pojawiały się ich artykuły: *O sposobach odświeżania i poprawiania zdrowia szkodliwego powietrza i czynienia go zdatnym do oddychania*⁴⁶; *Prawidła postępowania w niebytności lekarza dla przywrócenia życia zmrożonych, uduszonych, oczadzonych, utopionych, zabitych od piorunu, obumarłych od uderzenia lub spalenia*⁴⁷; *Medycyna ubogich*⁴⁸; *Galareta z kości bydłęcych uważana jako obfite źródło pokarmu dla ludzi*⁴⁹.

⁴² *Kalendarzyk Polityczny na Rok [...] dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego [z lat 1808–1812]*, Wilno 1808–1812; Viccini przybył do Wilna z Włoch z polecenia sławnego chirurga Paletta z Mediolanu. Według relacji Franka, był to człowiek niezwykle nieprzyjemny i niekompetentny. Został zatrudniony przez rektora, który zlecił mu wykłady z fizjologii w zastępstwie chwilowo nieobecnego profesora Augusta Bécu, za które miał otrzymywać pensję roczną w wysokości 100 dukatów oraz mieszkanie. Nieudolność i brak wiedzy doprowadziły jednak do zwolnienia Vicciniego po kilku miesiącach. Pozostał on jednak w Wilnie, a dzięki praktyce lekarskiej (wśród Żydów) zgromadził dosyć środków, by zakupić kamienicę i żyć dostatnio; *vide*: J. Frank, *Pamiętniki...*, t. 1, s. 73.

⁴³ *Zdanie Sprawy Trzeciego Wydziału Towarzystwa Wileńskiego Dobroczynności z roku 1818 i 1818*, „DDKIZ” 1820, s. 129.

⁴⁴ *Zdanie Sprawy Wydziału 3-go przez sekretarza Wagnera...*, „DDKIZ” 1821 s. 2044–2048.

⁴⁵ *Postęp wakcyny w Anglii*, „DDKIZ” 1821, s. 2298.

⁴⁶ J. Jankowski, *O sposobach odświeżania i poprawiania zdrowia szkodliwego powietrza i czynienia go zdatnym do oddychania*, „DDKIZ” 1820, s. 640–645.

⁴⁷ F. Rymkiewicz, *Prawidła postępowania w niebytności lekarza dla przywrócenia życia zmrożonych, uduszonych, oczadzonych, utopionych, zabitych od piorunu, obumarłych od uderzenia lub spalenia*, „DDKIZ” 1822, s. 983–992.

⁴⁸ *Medycyna ubogich*, „DDKIZ” 1823, t. 1, s. 73–87.

⁴⁹ J. Wolfgang, *Galareta z kości bydłęcych uważana jako obfite źródło pokarmu dla ludzi*, „DDKIZ” 1820, s. 586–594.

Wartym podkreślenia przedsięwzięciem wspieranym przez członków Wydziału III był utworzony w 1809 r. Instytut Macierzyństwa. Była to instytucja kierująca pomocą wyłącznie do ubogich matek, kobiet niebędących w stanie zapewnić swoim dzieciom podstawowych warunków do życia. Obok pomocy materialnej miała ona także udzielać za pośrednictwem lekarzy WTD fachowych porad i opieki medycznej podczas porodu i w okresie połogu. Instytut stanowił właściwie odrębne towarzystwo, do którego przystąpiły najznakomitsze damy z ówczesnych kręgów towarzyskich Wilna. Inicjatorką Instytutu Macierzyństwa, który działał w ramach Wydziału Ratowania Chorych, była Maria Bennigsenowa z Andrzejkowiczów, czwarta żona generała Levina Augusta (Leontija) von Bennigsen⁵⁰. Już wcześniej jej nazwisko można było odnaleźć pośród osób zaangażowanych w działalność charytatywną. Między innymi była ona inicjatorką koncertów dobroczynnych organizowanych na rzecz wileńskich przytułków. Zastępcą prezesa została podczaszyna kowieńska Anna Kossakowska, żona Józefa Ignacego Korwin-Kossakowskiego herbu Ślepowron, dyrektora szkół guberni litewskiej i grodzieńskiej. Sekretarzem Instytutu została żona Józefa Franka, wspomniana wyżej Krystyna Frank. Instytut Macierzyństwa oferował następujące formy opieki: pomoc akuszera lub lekarza w czasie porodu lub w przypadku powikłań poporodowych, zaopatrzenie położnicy w opał, pełnowartościowe wyżywienie kobiety w czasie połogu (mięso wołowe, chleb pszenny) oraz dostarczenie wyprawki dla niemowlęcia⁵¹. Opatrywano również wdowy, które straciły mężów w czasie ciąży lub mężatki, które zostały opuszczone. Godnym podkreślenia jest zapis, że pomocy udzielano również ciężarnym niezamężnym. Należy pamiętać, że XIX-wieczny kanon społeczno-obyczajowy pozostawał dla panny z dzieckiem nieubłagany i wiązał się z jej społecznym wykluczeniem. W Instytucie Macierzyństwa kobiety z niższych warstw społecznych mogły otrzymać nie tylko pomoc materialną, ale również fachową opiekę

⁵⁰ Levin August (Leontij) von Bennigsen (1745–1826) pochodził z Hanoweru. Karierę wojskową rozpoczął w armii niemieckiej. W 1773 r. przeszedł na służbę rosyjską. Za udział w tłumieniu powstania kościuszkowskiego w 1794 r. otrzymał rangę generał-majora. W następnych latach stracił zaufanie cara Pawła I, który zesłał go na Kaukaz. Stamtąd został wezwany przez Piotra Pahlę, by wziąć udział w spisku, który zakończył się zamordowaniem cara. Nowy władca, Aleksander I, przekazał mu generał gubernatorstwo w Wilnie. Funkcję tę pełnił w latach 1801–1806. Po przybyciu na Litwę zakochał się w młodej polskiej szlachiance – Marii Buttowt-Andrzejkowiczównie, która jak wspomina Frank, wbrew swoim wcześniejszym planom, postanowiła przyjąć oświadczyzny hrabiego; *vide szerzej*: M. Korybut-Marciniak, *Przy obcym mundurze – żony carskich oficerów*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli – „W obcym mundurze”*, red. L. Michalska-Bracha, M. Korybut-Marciniak, Warszawa 2013, s. 189–200.

⁵¹ *Wiadomość o przychodzie, wydatkach i czynnościach Instytutu Macierzyństwa Wileńskiego* [...], „DDKIZ” 1820, s. 140.

medyczną. Od ciężarnych niezamężnych żądano potwierdzenia dobrego prowadzenia się i „dowodów szczerzej poprawy”⁵². Przewidziano podwójne kwoty na zaopatrzenie matek przy porodach bliźniaczych. W przypadku śmierci matki podczas porodu instytut przekazywał odpowiednią sumę na wychowanie sieroty. W ciągu czterech pierwszych miesięcy działalności na listę członków Instytutu Macierzyństwa zapisało się 50 dam. Znajdujemy w tej grupie nazwiska najznamienitszych arystokratek wileńskich. Instytut funkcjonował krótko – w 1812 r., po wyjeździe z Wilna Marii Bennigsen, jego działalność ustała. Warto jednak pamiętać, że było to prekursorskie towarzystwo zrzeszające kobiety, którego trzyletnie funkcjonowanie wywołało niemały ferment w środowisku wileńskich elit.

Pomoc medyczna niesiona przez WTD ubogim stanowiła jeden z trzech głównych nurtów XIX-wiecznej filantropii. Obok wsparcia materialnego i pomocy prawnej była ważny element szeroko pojętej opieki społecznej. Wydział Ratowania Chorych był wzorem dla formujących się w kolejnych latach świeckich instytucji dobroczynnych. Opieka lekarska udzielana przez WTD zataczała szerokie kręgi, przede wszystkim dzięki praktykowaniu wizyt w domach ubogich. Rokrocznie z pomocy lekarzy WTD korzystało ponad 1000 mieszkańców Wilna i okolic. Działalność III Wydziału zaowocowała licznymi prekursorskimi inicjatywami. Swoje prężne działanie Wydział Ratowania Chorych zawdzięczał przede wszystkim zaangażowanym w jego pracę lekarzom wileńskim. Z chwilą wyjazdu z Wilna Józefa Franka (1823 r.) – najbardziej energicznego „lekarza dobroczynności” – impet działalności Wydziału III, jak pokazują sprawozdania rachunkowe, został wyhamowany. Wpływ na ograniczenie zakresu działalności Wydziału i całego WTD miał również nowy kurs polityczny Imperium Rosyjskiego wobec guberni północno-zachodnich Rosji, który ograniczał wszelkie inicjatywy społeczne z udziałem Polaków.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie im. Wróblewskich

F. 270-1320, *Wspomnienie o Panu Doktorze Józefie Franku*.

Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas

F. 1135/4/40, *Testament Jakuba Szymkiewicza (1818)*.

F. 1472/1/1, *Wileńskie Towarzystwo Dobroczynności, Ustawy Towarzystwa Dobroczynności*.

⁵² *Ibidem*, s. 141.

Źródła drukowane (w tym wydawnictwa ciągłe)

Kalendarzyk Polityczny na Rok [...] dla Wydziału Uniwersytetu Imperatorskiego Wileńskiego [z lat 1810–1823], Wilno 1810–1823.

„Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej” 1820–1823.

„Kurier Litewski” 1824–1830.

Adamowicz Adam Ferdynand, *Józef Frank*, Wilno 1843.

Frank Józef, *Pamiętniki*, t. 1–2, tłum. Władysław Zahorski, Wilno 1921.

Kaczkowski Karol, *Wspomnienie z papierów pozostałych po ś.p. Karolu Kaczkowskim generał sztab-lekarzu wojsk polskich*, Lwów 1876.

Morawski Stanisław, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie 1818–1825*, Warszawa 1959.

Pamiętnik życia ks. Stanisława Jundziłła, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce” 1914, t. 13, s. 33–179.

Szymkiewicz Jakub, *Dzieło o pijaństwie*, Wilno 1818.

Szymkiewicz Jakub, *Nauka o chorobach dzieci*, Wilno 1810.

Opracowania

Bieliński Józef, *Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej wileńskiej*, Warszawa 1889.

Bieliński Józef, *Szubrawcy w Wilnie (1817–1822). Zarys historyczny*, Wilno 1910.

Bieliński Józef, *Uniwersytet Wileński 1579–1831*, t. 3, Kraków 1899–1900.

Ilgiewicz Henryka, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005.

Kępski Czesław, *Lubelskie Towarzystwa Dobroczynności*, Lublin 1990.

Korybut-Marciniak Maria, *Dobroczynne Wilno. Pomoc ubogim i potrzebującym w Wilnie w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn 2012.

Korybut-Marciniak Maria, *Działalność dobroczynna zakonów i zgromadzeń zakonnych w Wilnie w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX wieku*, „Echa Przeszłości” 2010, t. 11, s. 131–150.

Korybut-Marciniak Maria, *Przy obcym mundurze – żony carskich oficerów*, [w:] *Między irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego w latach niewoli – „W obcym mundurze”*, red. Lidia Michalska Bracha, Maria Korybut-Marciniak, Warszawa 2013.

Korybut-Marciniak Maria, *Stan zdrowotny mieszkańców Wilna w początkach XIX wieku*, „Biuletyn Historii Pogranicza” 2012, nr 12, s. 15–26.

Korybut-Marciniak Maria, *Vilniaus Labdarybės Draugija XIX a. pirmojoje pusėje*, Olsztyn 2011.

Mazur Elżbieta, *Dobroczynność w Warszawie XIX wieku*, Warszawa 1999.

Nieć Grzegorz, *Jakub Szymkiewicz „Szlachcic na łopacie”, satyryczny reporter „Wiadomości Brukowych”*, Kraków 2006.

Skwarczyński Zdzisław, *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców. Dwa studia*, Łódź 1961.

Stembrowicz Wiesław, *Postęp w badaniu fizykalnym chorego w XIX stuleciu na ziemiach polskich*, „Medycyna Nowożytna” 1995, nr 5/1, s. 137–145.

Strzeмиński Ignacy, *Stan sanitarny Wilna w pierwszym dwudziestopięcioleciu XIX-go wieku*, [w:] *Księga pamiątkowa na uczczenie setnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza (1798–1898)*, t. 2, Warszawa 1898.

Szumowski Władysław, *Historia medycyny*, Warszawa 1961.

Śmigielski Jerzy, *Wincenty Herberski, kierownik Kliniki Lekarskiej w dawnym Uniwersytecie Wileńskim w latach 1823–1826*, „Archiwum Historii Medycyny” 1960, t. 23, s. 423–425.

Talko-Hryncewicz Julian, *O dawnych lekarzach wileńskich*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny oraz Historii Nauk Przyrodniczych” 1926, t. 6, nr 1, s. 55–69.

Urbanek Bożena, *Pojęcie miłosierdzia w opiece nad chorym do XIX wieku*, „Medycyna Nowożytna. Studia nad Kulturą Medyczną” 1999, t. 6, z. 1, s. 61–74.

Zahorski Władysław, *Zarys dziejów Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie (1805–1897)*, Warszawa 1898.

SUMMARY

Activity of the Department of Saving the Sick of the Vilnius Charity Society in the first decades of the 19th century

The Vilnius Charitable Society (established in 1807) was the first secular charity in Poland. Apart from the material aid to the poor, it also offered them access to the medical care. Within the society, the 3rd department dedicated to saving ill people was established, which main task was to provide a professional medical advice to the poor, supply them with medicine and introduce them to the preventive healthcare. The members of the department consisted of doctors of medicine, surgeons and apothecaries from Vilnius, the majority of whom were employees and graduates from Imperial University of Vilnius. Among new methods of disease prevention promoted by the members of the department was the vaccine against smallpox invented in Britain by Edward Jenner. The department also tended to pregnant women and those in the postpartum period by establishing the Institute of Motherhood. The members of the department shared their medical knowledge in the “Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej” (“The History of National and Foreign Charity”) journal, which was published in Vilnius in 1820–1824.

Keywords: Saving Department of the Vilnius Charitable Society of Vilnius, activity, Vilnius, first half of the 19th century